УДК 377/378.09:74/75(477)''18/193''
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-2.2>

А. М. Никифоров

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ІННОВАЦІЇ У ВИШИВЦІ ХУДОЖНЬО-РЕМІСНИЧИХ МАЙСТЕРЕНЬ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті в історичній ретроспективі здійснено аналіз організаційно-змістових засад становлення і розвитку українського авангарду в мистецтві вишивки в умовах функціонування приватних художньо-кустарних майстерень-шкіл галузі художнього текстилю початку ХХ століття. Основну увагу автором приділено інноваційним тенденціям декоративного мистецтва України досліджуваного періоду на прикладі функціонування провідних художньо-ремісничих навчальних майстерень, заснованих у селах Вербівка та Скопці, що перетворилися на експериментальні лабораторії українського авангарду в царині ткацтва та вишивки. Аргументовано вплив західноєвропейського руху за єдність мистецтва й ремесла, що в розвитку вітчизняного декоративного мистецтва знайшло відображення в синтезі народної творчості та станкового малярства в контексті спільної праці художників-авангардистів та майстрів-ремісників.

Констатовано, що художники-новатори – Н. Генке-Міллер, О. Екстер, Н. Давидова, К. Малевич, Є. Прибильська, А. Семигратова – здійснювали етнографічні експедиції по українських селах у пошуках автентичних зразків орнаменталізації вишиванок та килимів, які творчо переосмислювали в своїх інноваційних композиціях. Доведено, що професійні художники-авангардисти навчали майстринь-селянок із народу за розробленими ескізами відшивати та ткати різноманітні предмети панського побуту (чохла на меблі, скатертини, наволочки на подушки, декоративні панно, килими, килимки, доріжки, серветки), елементи одягу й аксесуари вбрання (сумочки, пояси, гаманці, торбинки, шарфи, хустки і хустинки). З'ясовано, що вироби зазначених художніх майстерень з успіхом експонувалися на мистецьких виставках різних рівнів, як місцевих, так і всеросійських (загальнодержавних) і міжнародних.

Зроблено висновки, що на ґрунті традиційного народного мистецтва творча та організаційно-педагогічна діяльність професійних художників-новаторів сприяла розвитку інноваційних тенденцій вишивки в закладах художньо-ремісничої освіти на теренах України початку ХХ століття.

Ключові слова: художня вишивка, український авангард, художньо-ремісничі майстерні, традиції народного мистецтва, творчість художників-новаторів.

Постановка проблеми. Початок ХХ століття відзначився розгортанням руху за відродження традиційного мистецтва вишивки в художньо-рукодільних майстернях, організованих коштом приватних осіб по всій території України. Художники-авангардисти на запрошення засновників мистецьких закладів здійснювали художнє керівництво, впроваджуючи інноваційні ідеї створення сучасних для досліджуваного періоду виробів. Основною концепцією оздоблення вишитих речей стало відродження автентичної української орнаментики, а також переосмислення провідних тенденцій художнього текстилю ХVIII століття задля пристосування його до тогочасних запитів суспільства початку ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий внесок у вивчення українського авангарду в контексті розвитку декоративного мистецтва України ХХ століття здійснила Т. Кара-Васильєва, яка вказала на безперечний вплив майстрів народного декоративного мистецтва на становлення вітчизняного професійного мистецтва. Культурологічний аспект особливостей

орнаментики в образно-пластичній мові візуальних мистецтв висвітлювала Н. Янішевська. Синтезу авангарду і народної творчості присвятив свої розвідки С. Папета. Творчість українських художників-новаторів та їхню особисту участь у розбудові українського виробництва в галузі ткацтва та художньої авангардної вишивки початку ХХ століття розглядали О. Жук, М. Шкандрій, Н. Ліщинська та інші. Досвід спільної діяльності професійних митців і народних майстрів на базі артільних виробництв в Україні досліджуваного періоду виявляла Н. Більдер. Аналіз форм безпредметного мистецтва початку ХХ століття і вияв національного фактора в українському авангарді на прикладі художнього розпису зробила М. Юр. У процесі виокремлення передумов започаткування професійної підготовки художників декоративно-прикладного мистецтва в закладах вищої художньої освіти ХХ–ХХІ століть Ю. Полтавська побіжно торкнулася зазначеної нами тематики. У процесі дослідження проблем становлення вітчизняного етнодизайну дотично тему інновацій у сфері художнього текстилю розглядали сучасні

науковці Ю. Афанасьєв, Л. Гасиджак, Ю. Дідовець та інші.

Естетико-філософський контекст творчості К. Малевича, що мав великий вплив на інновації у вишивці початку XX століття, аналізувала Т. Левіна.

Вважаємо, що заявленій проблемі науковцями приділено недостатньо уваги, саме тому вона потребує додаткового з'ясування.

Мета статті: виявити та схарактеризувати інновації у вишивці вітчизняних закладів художньо-ремісничої освіти початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Популярний у західноєвропейських країнах рух за єдність «Мистецтв і ремесел» сприяв посиленню уваги ентузіастів з-поміж української передової інтелігенції до відродження центрів традиційних кустарних промислів та організації художньо-ремісничих виробництв. Зазначений рух був підтриманий діячами культури і мистецтв, земськими установами, громадськими товариствами та творчими спілками, за активного сприяння яких у найбільших центрах розвитку традиційних ремесел було створено мережу художньо-ремісничих закладів освіти. Серед численних кустарних закладів значного розвитку на початку XX століття набули майстерні художнього текстилю, що значною мірою пов'язано із запитами суспільства на гарно оздоблені предмети домашнього інтер'єру та елементи модного для означеного періоду вбрання. Як з'ясувала Н. Більдер, у досліджуваний період було організовано кустарні пункти, навчально-виробничі осередки, рукодільні земські школи, навчально-показові майстерні в селах Зозів, Оленівка, Мотовилівка, Опішня, Червоне та багатьох інших кустарних центрах підросійської та західної України [1]. Особливим попитом міського населення користувалися вишиті вироби: тканини, ширми, скатертини, диванні подушки, чохли на меблі, парасольки, віяла тощо. Т. Кара-Васильєва зазначає, що вироби багатьох українських майстерень-шкіл реалізовувалися у столичних модних магазинах початку XX століття. Крім того, наголошує авторка, як самостійний жанр мистецтва виокремлюється вишите декоративне панно для оформлення панських житлових інтер'єрів [2, с. 112]. Аналіз літературних джерел дав змогу визначити, що з великого кола художньо-ремісничих майстерень сфери текстилю вирізнялися своєю новизною, інноваціями та сміливими авангардними мистецькими ідеями майстерні-школи ткацтва і вишивки у селах Вербівка та Скопці, що здобули визнання як експериментальні центри авангардного мистецтва [3]. У зазначених закладах разом із майстринями-вишивальницями працювали такі відомі професійні митці українського авангарду, як засновниця вербівської майстерні Наталія Давидова [4], голова

артілі та головна художниця майстерні у Вербівці Ніна Генке-Меллер [5; 6], Олександра Екстер [7], Казимир Малевич [8], керівник кустарного пункту у Скопцях Євгенія Прибильська та Ольга Розанова [9]. Художники створювали ескізи, за якими майстрині з народу вишивали текстильні речі. Для створення ескізів митці організовували етнографічні експедиції по селах України з метою пошуку старовинних виробів народного декоративно-прикладного мистецтва. Так, О. Екстер разом із Н. Давидовою неодноразово організовували такі експедиції та збирали зразки народної декоративної творчості і мотиви орнаменталістики виробів. Як зазначав Г. Коваленко, на основі зібраного матеріалу художники розробляли ескізи осучаснених інноваційних вишивок і навчали майстринь вишивати текстильні речі згідно з ескізами [10, с. 199].

Варто також наголосити, що крім вишивок за ескізами художників-новаторів у майстерні с. Вербівка майстрині-ткалі створювали гобелени та килими. Таким чином, у такій співдружності український авангард запозичував із народного мистецтва прийоми спрощеної стилізованої композиції, гармонійного поєднання насичених кольорів, а традиційне декоративно-ужиткове мистецтво набувало інноваційного характеру, співзвучного тогочасним тенденціям розвитку європейського образотворчого мистецтва. Варто врахувати, зауважує Т. Кара-Васильєва, що інноваційні експерименти О. Екстер і К. Малевича у композиції й колористиці започатковано саме в ескізах для вишивки, і лише згодом вони знайшли втілення у малярстві [11, с. 117].

Принагідно відзначимо теоретичні розвідки К. Малевича, у яких митець намагався висвітлити свої естетико-філософські ідеї щодо інновацій у сучасному для нього мистецтві [12]. Зібрані орнаментальні автентичні мотиви і вдалі кольорові сполучення було творчо переосмислено художниками-авангардистами і стилізовано в ескізах сучасних виробів. Саме таких ефектів намагалися досягнути авангардисти у своїх творчих роботах, закладаючи декоративну символічність у спрощенні згеометризованої форми нового дизайну текстильних виробів [13].

Н. Янішевська, досліджуючи орнаментику в образно-пластичній мові українського мистецтва 1910–1930-х років, зазначає, що згодом стилістика народного розпису простежується в живописних роботах, проєктах розпису, театральному оформленні та інших видах творчої діяльності професійних митців досліджуваного періоду. Використовуючи традиційні мотиви народного орнаменту на сукнях, сумках, хустинах, подушках, художник-професіонал таким чином порушує канони академічного живопису. Авангардні зображення, як наголошує авторка, часто не пов'язані зі структурою виробу, а лише використовують

поверхню як картинну площину для суто декоративного оздоблення. Художники-авангардисти закладів художньо-ремісничої освіти почали синтезувати традиційне декоративне та образотворче мистецтво, експериментувати з різними техніками народної художньої вишивки, створюючи новітні стилізовані мотиви і згеометризовані сюжети [14, с. 119].

Зацікавленість художників-авангардистів у поєднанні власного творчого потенціалу із традиційним народним мистецтвом у контексті загальноєвропейських мистецьких тенденцій сприяла відродженню старовинних технічних прийомів вишивок і ткацтва. За словами Т. Кари-Васильєвої, «увага авангардистів до народної селянської творчості була програмною і сприяла інтенсивнішому оновленню пластичної мови, демократичній спрямованості, формувала специфічну мову супрематизму, його «лексику» [15; 16]. Таким чином, внаслідок взаємодії професійних художників і майстринь-селянок виникли нові форми мистецтва художньої вишивки.

Натомість, як вказує Ю. Смолій у дослідженні творчо-педагогічної діяльності Є. Прибильської, основна мета функціонування художньо-ремісничих закладів освіти полягала передусім у поєднанні народного мистецтва й авангардного, безпредметного, а не тільки у виготовленні сумочок і парасольок. Якби мету було досягнуто, на художніх виставках рівнозначно були би представлені і вироби селян-майстрів, і твори художників-авангардистів. Проте вони (художники) були проти, навіть К. Малевич не хотів цього [17, с. 99–100]. Але у своїх теоретичних працях К. Малевич зробив певні висновки із досвіду експериментальної творчості початку XX століття [18; 19]. Погляди керівників майстерень Є. Прибильської та Н. Давидової щодо розвитку народного мистецтва поділяла О. Розанова, яка у 1918 році розробила систему поєднання традиційних осередків народних промислів із навчальними художньо-ремісничими майстернями. Водночас у означених закладах передбачалося викладання основ образотворчої грамоти та проходження виробничої практики [20]. Свідченням правильно вибраних концептуальних, педагогічних і організаційно-змістових засад діяльності зазначених майстерень художнього текстилю є великий обсяг експорту в країни західної Європи, в Канаду та США. Водночас доцільно наголосити, що інноваційні вишиті вироби художньо-ремісничих закладів освіти з успіхом експонувалися на престижних всеросійських і міжнародних виставках досліджуваного періоду, отримуючи схвальні відгуки поціновувачів декоративного мистецтва [21]. Так, вишиті вироби за ескізами художників-авангардистів відзначені нагородами на міжнародних виставках у Берліні, Парижі, Дрездені, Мюнхені,

Празі, Ліоні, Лондоні тощо. Констатовано, що в майстернях було розроблено сотні ескізів художніх вишивок для оздоблення текстильних речей сільськими майстринями з народу, яких лише у майстерні Н. Давидової працювало понад 300 осіб [22]. Як свідчать дослідження Т. Кари-Васильєвої, О. Карпенка, Н. Янішевської, супрематизм як напрям був представлений на виставці пізніше, аніж виставка декоративних робіт, виконаних в артілях [23]. Тобто перші авангардистські роботи були показані публіці у вигляді вишивок, а не живопису.

Висновки і пропозиції. Таким чином, узагальнюючи вищезначене, підкреслимо, що особливістю закладів художньо-ремісничої освіти сфери художнього текстилю було запровадження інновацій у мистецтво української вишивки початку XX століття, які полягали головним чином у поєднанні традицій народного декоративно-прикладного мистецтва з новітніми загальноєвропейськими тенденціями образотворчого мистецтва.

Перспективні напрями подальших наукових розвідок у цьому напрямі вбачаємо у дослідженні педагогічної та культурно-просвітницької діяльності художників-новаторів галузі розвитку національного декоративно-прикладного мистецтва кінця XIX – початку XX століття.

Список використаної літератури:

1. Більдер Н. Досвід спільної діяльності професійних митців і народних майстрів на базі артільних виробництв в Україні на початку XX століття. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2015. № 1. С. 78–82.
2. Кара-Васильєва Т. Формування дизайну в Україні художниками авангарду. *Нариси з історії українського дизайну XX століття : збірник статей* / ред. М.І. Яковлева. К. : Фенікс. 2012. С. 111–122.
3. Горбачов Д. «Він та я були українці». Малевич та Україна. Київ : СІМ студія, 2006. 456 с.
4. Ліщинська Н. Гладь авангардного живопису. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 47. С. 9.
5. Папета С. Ніна Генке-Меллер : від народного супрематизму до радянського агітпрому. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2006. № 2. С. 121–127.
6. Шкандрій М. Геній Вадима Меллера : танець та декоративне мистецтво в українському авангарді. *Курбасівські читання*. 2012. № 7. С. 122–137.
7. Юр М. Декоративізм як стилістична основа безпредметного живопису Олександри Екстер. *МІСТ : Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. № 8. 2012. С. 376–387.
8. Жук О. Живопис голкою : Екстер і Малевич повернулися у вишивці. *Україна молода*. 2010. № 24. С. 15.

9. Афанасьєв Ю. Етнодизайн у контексті націєтворення та глобалізації. Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2013. Вип. 19. Т. 2. С. 143–147.
10. Коваленко Г. Александра Экстер : «Цветовые ритмы». *Амазонки авангарда* / отв. ред. Г.Ф. Коваленко. М. : Наука, 2004. С. 158–216.
11. Кара-Васильєва Т. Роль професійних художників у розвитку мистецтва вишивки в кінці XIX – на початку XX століття. *Студії мистецтвознавчі*. 2015. № 2. 24–33.
12. Малевич К. Мир как беспредметность. М. : Издательство «Э», 2016. 160 с.
13. Дідовець Ю. Розвиток технології етнодизайну в європейській художньо-промисловій освіті. *Педагогічні інновації : ідеї, реалії, перспективи. Серія : Педагогічні науки*. 2020. № 1 (24). С. 61–67.
14. Янішевська Н. Геометричний орнамент в образно-пластичній мові українського мистецтва 1910–1930 рр. (культурологічний аспект) : дис. ... канд мист. : 26.00.01. Київ, 2017. 261 с.
15. Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. / відп. ред. Г. Скрипник. Київ : ІМФЕ імені М. Рильського НАН України. Т. 4. : Народне мистецтво та художні промисли XX століття, 2011. 516 с.
16. Кара-Васильєва Т. Народне мистецтво і художники авангарду. *Народне мистецтво*. 2001. № 3/4. С. 14–17.
17. Смолій Ю. Художник і час : життєпис Євгенії Прибильської. *Архів*, 99–104.
18. Українські авангардисти як теоретики і публіцисти / упоряд. Д. Горбачов, О. Папета, С. Папета. К. : Тріумф, 2005. 384 с.
19. Левина Т. Онтологический аргумент Малевича : Бог как совершенство, или вечный покой. *Артикульт*. 2015. № 19 (3). С. 18–28.
20. Терьохина В. Ольга Розанова: «... увидеть мир преображенным» : каталог выставки. М. : Пинакотека, 2007. С. 8–29.
21. Кара-Васильєва Т. Пошуки художників-авангардистів початку століття. *Історія української вишивки*. Київ : Мистецтво, 2008. С. 318–337.
22. Папета С. Синтез авангарду і народного мистецтва в діяльності селянських артільей Скопців та Вербівки. *Мистецтвознавство України*. 2006. № 6. С. 443–447.
23. Відроджені шедеври : книга-альбом / ред. Т. Кара-Васильєва, Г. Коваленко. Київ : Новий друк, 2009. 88 с.

Nykyforov A. Innovations in embroidery of art and crafts workshops of Ukraine of the beginning of the XX century

In the article in historical retrospect, the analysis of organizational and semantic bases of formation and development of the Ukrainian avant-garde in art of an embroidery in the conditions of functioning of private art and art workshops-schools of branch of art textiles of the beginning of the XX-th century is made. The author focuses on innovative trends in the decorative arts of Ukraine of the period under study on the example of the functioning of leading arts and crafts workshops, founded in the villages of Verbivka, and Skoptsi, which have become experimental laboratories of the Ukrainian avant-garde in weaving and embroidery.

It is obvious that the Western European movement for the unity of arts and crafts contributed to the development of domestic decorative arts. This is reflected in the synthesis of folk art and easel painting in the context of joint cooperation of artists-innovators and masters-craftsmen. It is stated that the artists-innovators – N. Henke-Miller, O. Exter, N. Davydova, K. Malevich, E. Prybylska, A. Semigradova carried out ethnographic expeditions to Ukrainian villages in order to find an authentic samples of ornamentation of embroideries and carpets, which they creatively rethought in their innovative avant-garde compositions. It is proved that professional avant-garde artists taught common people peasant craftswomen to sew and weave various household items (furniture covers, tablecloths, pillowcases, decorative panels, carpets and rugs, napkins), clothing items and accessories (handbags, belts, purses, bags, scarves, shawls and handkerchiefs). It was found that the products of these art workshops were successfully exhibited at art exhibitions of various levels, both local and All-Russian (national) and International.

It is concluded that on the basis of traditional folk art creative and organizational and pedagogical activities of professional artists-innovators promoted the development of innovative trends in embroidery in art and craft education in Ukraine in the early twentieth century.

Key words: artistic embroidery, Ukrainian avant-garde, art and craft workshops, traditions of folk art, creativity of artists-innovators.